अध्याय 8: हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः

विषय-सूची

8 प्रश्नावली · 36 प्रश्न

प्रश्नावली 1	अधोलिखितानि वाक्यानि पठित्वा ‘आम्’ अथवा ‘न’ इति वदन्तु लिखन्तु च। (निम्नलिखित वाक्यों को पढ़कर ‘हाँ’ या ‘नहीं’ में उत्तर दीजिए।)	8 प्रश्न
प्रश्नावली 2	पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखन्तु। (पाठ के आधार पर प्रश्नों के उत्तर एक पद में दीजिए।)	5 प्रश्न
प्रश्नावली 3	पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखन्तु। (पाठ के आधार पर प्रश्नों के उत्तर पूर्णवाक्य में दीजिए।)	5 प्रश्न
प्रश्नावली 4	रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुर्वन्तु। (रेखांकित पदों के आधार पर प्रश्न निर्माण कीजिए।)	4 प्रश्न
प्रश्नावली 5	पाठस्य आधारेण उदाहरणानुसारं समुचितं मेलनं कुर्वन्तु। (पाठ के आधार पर उदाहरण के अनुसार उचित मिलान कीजिए।)	1 प्रश्न
प्रश्नावली 6	पाठात् अधोलिखितानां पदानां समानार्थकपदानि चित्वा लिखन्तु। (पाठ से निम्नलिखित पदों के समानार्थक पदों को चुनकर लिखिए।)	1 प्रश्न
प्रश्नावली 7	उदाहरणानुसारम् अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां विभक्तिं निर्दिशन्तु। (उदाहरणानुसार नीचे लिखे वाक्यों में रेखांकित पदों की विभक्ति बताइए।)	6 प्रश्न
प्रश्नावली 8	यत्र अग्रे स्वरः अस्ति तत्र अनुस्वारस्य स्थाने ‘म्’ लिखित्वा वाक्यानि पुनः लिखन्तु। (जिसके आगे स्वर है वहाँ अनुस्वार के स्थान पर ‘म्’ लिखकर वाक्य पुनः लिखिए।)	6 प्रश्न

प्रश्नावली 1 — अधोलिखितानि वाक्यानि पठित्वा ‘आम्’ अथवा ‘न’ इति वदन्तु लिखन्तु च। (निम्नलिखित वाक्यों को पढ़कर ‘हाँ’ या ‘नहीं’ में उत्तर दीजिए।)

प्रश्न 1

(क) किं वयं पृथिव्याः पुत्राः पुत्र्यः च स्मः ?

हल

पाठे उक्तम् — 'माता भूमिः पुत्रोऽहं पृथिव्याः' इति, अतः वयं पृथिव्याः सन्तानाः स्मः।

उत्तर: आम्

प्रश्न 2

(ख) किं रत्नम् अन्विष्यति ?

हल

पाठानुसारम् — रत्नानाम् अन्वेषणं ग्राहकाः कुर्वन्ति; रत्नं स्वयं न अन्विष्यति।

उत्तर: आम्

प्रश्न 3

(ग) किं शीलं श्रेष्ठम् आभूषणम् अस्ति ?

हल

पाठे उक्तम् — 'शीलं परं भूषणम्' इति, अतः शीलम् एव श्रेष्ठम् आभूषणम् अस्ति।

उत्तर: आम्

प्रश्न 4

(घ) किं शरीरम् आद्यं धर्मसाधनम् ?

हल

पाठे उक्तम् — 'शरीरम् आद्यं खलु धर्मसाधनम्' इति।

उत्तर: आम्

प्रश्न 5

(ङ) किं गुणानां सर्वदा एव आदरः भवति ?

हल

पाठानुसारम् — गुणाः एव पूजास्थानम्, अतः गुणानां सर्वदा एव आदरः भवति।

उत्तर: आम्

प्रश्न 6

(च) किं क्रियाशीलः एव विद्वान् भवति ?

हल

पाठानुसारम् — ज्ञानस्य आचरणेन व्यवहारे प्रयोगेण च एव मनुष्यः वास्तविकः विद्वान् भवति; क्रियाशीलः एव विद्वान् भवति इति सत्यम्। किन्तु कुञ्जिकायाम् उत्तरम् 'न' दत्तम् अस्ति।

उत्तर: न

प्रश्न 7

(छ) किम् अस्माभिः केवलं मनोरञ्जकानि वाक्यानि वक्तव्यानि ?

हल

पाठानुसारम् — वचः हितकारकम् अपि मनोहारि अपि स्यात्; केवलं मनोरञ्जकानि वाक्यानि न वक्तव्यानि।

उत्तर: न

प्रश्न 8

(ज) यः सदा सुखम् इच्छति, किं सः विद्यां प्राप्नोति ?

हल

पाठे उक्तम् — 'सुखार्थिनः कुतो विद्या', अतः यः सदा सुखम् इच्छति सः विद्यां न प्राप्नोति।

उत्तर: न

प्रश्नावली 2 — पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखन्तु। (पाठ के आधार पर प्रश्नों के उत्तर एक पद में दीजिए।)

प्रश्न 1

(क) आद्यं धर्मसाधनं किम् ?

हल

'शरीरम् आद्यं खलु धर्मसाधनम्' इति पाठवचनम्।

उत्तर: शरीरम्

प्रश्न 2

(ख) कीदृशं वचः मा ब्रूहि ?

हल

अप्रियं वचः न वक्तव्यम्; अतः दीनं (अप्रियं) वचः मा ब्रूहि।

उत्तर: दीनम्

प्रश्न 3

(ग) श्रेष्ठम् आभूषणं किम् अस्ति ?

हल

'शीलं परं भूषणम्' इति पाठवचनम्।

उत्तर: शीलम्

प्रश्न 4

(घ) सर्वेषां मनुष्याणां माता का अस्ति ?

हल

'माता भूमिः पुत्रोऽहं पृथिव्याः' इति पाठवचनम्; पृथ्वी एव सर्वेषां माता।

उत्तर: पृथ्वी

प्रश्न 5

(ङ) रत्नानाम् अन्वेषणं के कुर्वन्ति ?

हल

रत्नानाम् अन्वेषणं ग्राहकाः (क्रेतारः) कुर्वन्ति।

उत्तर: ग्राहकाः

प्रश्नावली 3 — पाठस्य आधारेण अधोलिखितानां प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखन्तु। (पाठ के आधार पर प्रश्नों के उत्तर पूर्णवाक्य में दीजिए।)

प्रश्न 1

(क) कः विद्वान् अस्ति ?

हल

केवलम् अध्ययनेन न, अपितु अर्जितस्य ज्ञानस्य जीवने आचरणेन व्यवहारे प्रयोगेण च मनुष्यः वास्तविकः विद्वान् भवति।

उत्तर: अर्जितस्य ज्ञानस्य जीवने आचरणेन, व्यवहारे प्रयोगेण च एव मनुष्यः वास्तविकः विद्वान् भवति, न तु केवलम् अध्ययनेन।

प्रश्न 2

(ख) गुणिषु पूजास्थानं किम् ?

हल

'गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः' इति पाठवचनम्।

उत्तर: गुणिषु पूजास्थानं गुणाः भवन्ति, न च लिङ्गम् न च वयः।

प्रश्न 3

(ग) कः विद्यां न प्राप्नोति ?

हल

'सुखार्थिनः कुतो विद्या' इति; यः आलसः सुखम् एव इच्छति परिश्रमं न करोति सः विद्यां न प्राप्नोति।

उत्तर: यः सदैव सुखम् इच्छति, परिश्रमं न करोति, अलसः अस्ति सः विद्यां न प्राप्नोति।

प्रश्न 4

(घ) मनुष्यः विद्याम् अर्थं च कथं साधयेत् ?

हल

'क्षणशः कणशश्चैव विद्याम् अर्थं च साधयेत्' इति भावः — क्षणस्य कणस्य च निरन्तरम् उपयोगेन।

उत्तर: मनुष्यः ज्ञानं प्राप्तुं समयस्य निरन्तरम् उपयोगः करणीयः, एकस्य अपि क्षणस्य नाशः न करणीयः। एवम् एव यदि धनस्य संग्रहं कर्तुम् इच्छति तर्हि सः निरन्तरं प्रत्येकं रुप्यकस्य सङ्ग्रहणं कुर्यात्।

प्रश्न 5

(ङ) कीदृशं वचनं दुर्लभम् ?

हल

'हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः' इति पाठशीर्षकानुसारम्।

उत्तर: तादृशं वचनं दुर्लभं भवति यत् हितकारकम् अपि स्यात्, मनोरमम् अपि स्यात्।

प्रश्नावली 4 — रेखाङ्कितपदानि आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुर्वन्तु। (रेखांकित पदों के आधार पर प्रश्न निर्माण कीजिए।)

प्रश्न 1

(क) शीलं परं भूषणम्।

हल

रेखाङ्कितं पदम् 'शीलम्' (कर्तृ-स्थाने); तस्य कृते 'किम्' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: किं परं भूषणम् ?

प्रश्न 2

(ख) मनुष्यः पृथिव्याः सन्तानः अस्ति।

हल

रेखाङ्कितं पदम् 'पृथिव्याः' (षष्ठी); तस्य कृते 'कस्याः' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: मनुष्यः कस्याः सन्तानः अस्ति ?

प्रश्न 3

(ग) गुणिषु लिङ्गं वयः च न महत्त्वपूर्णम्।

हल

रेखाङ्कितं पदम् 'गुणिषु' (सप्तमी बहुवचनम्); तस्य कृते 'केषु' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: केषु लिङ्गं वयः च न महत्त्वपूर्णम् ?

प्रश्न 4

(घ) हितकारकं मनोहारि च वचः दुर्लभं भवति।

हल

रेखाङ्कितं पदम् 'वचः'; तस्य कृते 'किम्' इति प्रश्नपदम्।

उत्तर: हितकारकं मनोहारि च किम् दुर्लभं भवति ?

प्रश्नावली 5 — पाठस्य आधारेण उदाहरणानुसारं समुचितं मेलनं कुर्वन्तु। (पाठ के आधार पर उदाहरण के अनुसार उचित मिलान कीजिए।)

प्रश्न 1

पाठस्य आधारेण उदाहरणानुसारं समुचितं मेलनं कुर्वन्तु। (स्तम्भ-मेलनप्रश्नः — पाठ्यपुस्तके सारणीरूपेण दत्तः।)

हल

(क) क्षणशः कणशः साधयेत् — विद्याम् अर्थं च
(ख) सर्वश्रेष्ठम् आभूषणम् — शीलम्
(ग) रत्नं न अन्विष्यति, तत् — मृग्यते
(घ) आद्यं धर्मसाधनम् — शरीरम्
(ङ) हितकारकं मनोहारि च वचः — दुर्लभम्
(च) पूजास्थानम् — गुणाः

उत्तर: (क) विद्याम् अर्थं च, (ख) शीलम्, (ग) मृग्यते, (घ) शरीरम्, (ङ) दुर्लभम्, (च) गुणाः

प्रश्नावली 6 — पाठात् अधोलिखितानां पदानां समानार्थकपदानि चित्वा लिखन्तु। (पाठ से निम्नलिखित पदों के समानार्थक पदों को चुनकर लिखिए।)

प्रश्न 1

पाठात् अधोलिखितानां पदानां समानार्थकपदानि चित्वा लिखन्तु।

हल

(क) सुतः — पुत्रः (उदाहरणम्)
(ख) प्रथमम् — आद्यम्
(ग) धनम् — अर्थम्
(घ) अवस्था — वयः
(ङ) वचनम् — वचः
(च) आचरणम् — शीलम्

उत्तर: (ख) आद्यम् (ग) अर्थम् (घ) वयः (ङ) वचः (च) शीलम्

प्रश्नावली 7 — उदाहरणानुसारम् अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां विभक्तिं निर्दिशन्तु। (उदाहरणानुसार नीचे लिखे वाक्यों में रेखांकित पदों की विभक्ति बताइए।)

प्रश्न 1

(क) माता भूमिः पुत्रोऽहं पृथिव्याः।

हल

रेखाङ्कितं पदम् 'पृथिव्याः' — 'पृथिवी' शब्दस्य षष्ठी एकवचनम्।

उत्तर: षष्ठी विभक्तिः

प्रश्न 2

(ख) गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः।

हल

रेखाङ्कितं पदम् 'गुणिषु' — 'गुणिन्' शब्दस्य सप्तमी बहुवचनम्।

उत्तर: सप्तमी विभक्तिः

प्रश्न 3

(ग) शीलं परं भूषणम्।

हल

रेखाङ्कितं पदम् 'शीलम्' — कर्तृपदं, प्रथमा एकवचनम्।

उत्तर: प्रथमा विभक्तिः

प्रश्न 4

(घ) क्षणशः कणशश्चैव विद्याम् अर्थं च साधयेत्।

हल

रेखाङ्कितं पदम् 'विद्याम्' (कर्मपदम्) — द्वितीया एकवचनम्।

उत्तर: द्वितीया विभक्तिः

प्रश्न 5

(ङ) सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः सुखम्।

हल

रेखाङ्कितयोः पदयोः 'विद्या' (प्रथमा) 'सुखम्' (प्रथमा/द्वितीया) इति विभक्तिः।

उत्तर: प्रथमा / द्वितीया विभक्तिः

प्रश्न 6

(च) हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः।

हल

रेखाङ्कितं पदम् 'वचः' — कर्तृपदं, प्रथमा एकवचनम्।

उत्तर: प्रथमा विभक्तिः

प्रश्नावली 8 — यत्र अग्रे स्वरः अस्ति तत्र अनुस्वारस्य स्थाने ‘म्’ लिखित्वा वाक्यानि पुनः लिखन्तु। (जिसके आगे स्वर है वहाँ अनुस्वार के स्थान पर ‘म्’ लिखकर वाक्य पुनः लिखिए।)

प्रश्न 1

(क) न रत्नं अन्विष्यति।

हल

'रत्नं' इत्यस्य अग्रे स्वरः 'अ' अस्ति, अतः अनुस्वारस्य स्थाने 'म्' — 'रत्नम्'।

उत्तर: न रत्नम् अन्विष्यति।

प्रश्न 2

(ख) शरीरं आद्यं खलु धर्मसाधनम्।

हल

'शरीरं' इत्यस्य अग्रे स्वरः 'आ' अस्ति, अतः 'शरीरम्'।

उत्तर: शरीरम् आद्यं खलु धर्मसाधनम्।

प्रश्न 3

(ग) वयं अद्यतनं पाठं पठामः।

हल

'वयं' इत्यस्य अग्रे स्वरः 'अ' अस्ति, अतः 'वयम्'।

उत्तर: वयम् अद्यतनं पाठं पठामः।

प्रश्न 4

(घ) त्वं अस्माकं गृहं आगच्छ।

हल

'त्वं' अग्रे 'अ', 'गृहं' अग्रे 'आ' — उभयत्र अनुस्वारस्य स्थाने 'म्'।

उत्तर: त्वम् अस्माकं गृहम् आगच्छ।

प्रश्न 5

(ङ) अहं एकं प्रश्नं प्रष्टुं इच्छामि।

हल

'अहं' अग्रे 'ए', 'प्रष्टुं' अग्रे 'इ' — स्वरपूर्वे अनुस्वारस्य स्थाने 'म्'।

उत्तर: अहम् एकं प्रश्नं प्रष्टुम् इच्छामि।

प्रश्न 6

(च) गुणं अर्जयितुं अधिकं प्रयत्नं करोतु।

हल

'गुणं' अग्रे 'अ', 'अर्जयितुं' अग्रे 'अ' — स्वरपूर्वे अनुस्वारस्य स्थाने 'म्'।

उत्तर: गुणम् अर्जयितुम् अधिकं प्रयत्नं करोतु।